

Imre Attila

Sapientia EMTE Kolozsvár
Műszaki és Humántudományok Kar, Marosvásárhely
attilaimre@ms.sapientia.ro

A fordító újabb kihívásai

Kulcsszavak: fordító, fordítás, globalizáció, kihívás, fordítói kompetenciák

1. Bevezető

A dolgozat címe részben jelzi, hogy a fordító – már a kezdetektől – csupa kihívással szembesül. A kihívásokra többé-kevésbé sikeresen is válaszol, hiszen másképp nem marad (hat) fordító. A fordító meghatározásában tehát a siker is fontos szerepet játszik, és ennek egyik lehetséges stratégiája a kockázatkerülés (vö. *risk aversion*, Pym 2005: 41). Ennek egyik lehetséges oka már Leonardo Bruninál (1928) is olvasható (1405-ből): ami jó, a szerző hírnevét öregbíti, a fordítónak pedig csupán a hibáztatás jut (Pym 2005: 41). Kevés adattal rendelkezünk a fordítók sorsát illetően (pl. ókori bírói rendeletek), de még a középkor utáni bibliafordítások idejéből is kevés a feljegyzés róluk. Ma viszont a fordítás – látszólag – olyan tevékenység, amelyhez mindenki ért.

A fentiek fényében szükségesnek látjuk megvizsgálni, miért került ennyire a fordítás és a fordító a figyelem középpontjába, hiszen e tevékenység végzője – szerencsés esetben is – inkább a „szürke eminenciás” szerepkörét töltötte be. Logikusnak tűnik, hogy a modern korban a fordító kompetenciáját kell körüljárni, és olyan tényezőket figyelembe venni, mint a globalizáció vagy a technikai fejlődés.

A globalizációt gyakran gazdasági tényezőként említik, de a fordítás is gazdasági erővel bír, hiszen már exponenciálisan növekvő fordítóiparról beszélhetünk. Az Amerikai Statisztikai Hivatal (<http://www.bls.gov/ooh/media-and-communication/interpreters-and-translators.htm>) adatai szerint 2012–2022 között 46%-os növekedési rátát számolnak a fordítóknak és tolmácsoknak, elsősorban a globalizáció miatt. A technikai fejlődés pedig a fordító és tolmács szakmát sem hagyta érintetlenül, hiszen a gépi fordítás és a fordítás-támogató szoftverek ezt nagyban befolyásolják. Gouadec azt hangoztatja (2007: 109), hogy a papír és ceruza típusú fordítás leáldozóban van, hiszen a versenyben maradás egyik feltétele, hogy tartjuk a lépést a technikai forradalommal. Ennek következtében a fordítói kompetencia felülvizsgálata szükséges, amit a következő részben tárgyalunk.

2. A fordító kompetenciája

Nem áll szándékunkban meghatározásokat ütköztetni a fordítást és a fordítót illetően, de kiindulópontként megemlítjük, hogy a fordítás egy olyan szöveg, amely egy adott forrásnyelvből kiindulva a célnyelven is „megjelenik” (elkerülve a *fordítás*, *átváltás*, *átvitel* stb. megnevezéseket, illetve a nyelvi regiszter cseréjét). A klasszikus fordítói kompetenciák között

tehát a kiindulópont a nyelvi kompetencia (K1), és ez természetesen nem jelenti azt, hogy bármely személy, aki legalább két nyelvet „tud”, fordítani is „képes”. A bilingvizmus egyfelől nagyon ritka jelenség, másfelől pedig rengeteg tanulmány taglalja, hogy a kétnyelvű személy nem mindig jó fordító is egyben (Simigné Fenyő 2006: 9). A nyelvi tudás után hagyományosan a fordító kulturális kompetenciáját említhetjük (K2), hiszen a fordítás általánosabb értelemben a kommunikációt segíti elő, a forrásnyelvi jelentést – ekvivalenciára törekedve – gyakran kulturális kontextusba kell helyezni. A forrásnyelvi szöveg értelmezése és megfelelő módon történő továbbadása egy másik nyelven nagyfokú jártasságot feltételez mindkét kultúrában. Ehhez hozzátehetjük, hogy a fordításelmélet korai szakaszában (pl. Vinay és Darbelnet 1958-as műve után) elsődlegesen a (szép)irodalmi fordításokra gondoltak, ezért tartották annyira fontosnak a fordító kulturális ismereteit. A mai fordító ugyanakkor egy olyan globalizált világban él, ahol szükséges a technikai kompetencia (K3), illetve az együttműködésre való hajlam (K4) a sikeres munkavégzés érdekében, amelyeket a továbbiakban részletezünk.

Ha a fordító személye felől közelítjük meg a fordítást, akkor McKay definíciója (2006: 17) a legegyszerűbbek egyike: írott szavakat cserél egyik nyelvről a másikra, kiemelve társadalmi szerepét és nehézségeit. Itt szeretnénk viszont elidőzni. A fordító nehézségeit több oldalról is vizsgálhatjuk, mint azt alábbi felsorolásban taglaljuk:

1. A forrás miatt: a szerző által támasztott igények, a mű aktualitása, a szöveg sajátossága, stb.;
2. A cél(közönség) miatt: a szöveggel kapcsolatos igények (pl. politikai tartalom megfelelő közvetítése), a fordítás problémája, a befogadók kultúrája, a mű aktualitása stb.;
3. Technikai nehézségek: a mű terjedelme (legyen azonos hosszúságú, rövidebb vagy hosszabb), a közege (nyomtatott könyvből elektronikus felületre), a formátuma (szöveggéállomány típusa), stb.;
4. Egyértelmű elmozdulás a „megrendelő” irányába, a gazdasági szempontok figyelembe vételével.

Azt is hozzá kell tennünk, hogy klasszikus értelemben vett (játék)szabályok ma már nincsenek, illetve csak elméleti síkon megfogalmazhatóak. Az a fordító, aki az összes szabályt betartja, még nyugodtan megrendelő nélkül maradhat (annak ellenére, hogy évtizedekig megélt a fordítási piacon), illetve a nagyon jó minőséget nyújtó fordító több szabályt is felrúg (hat). Egy szabály tűnik állandónak: a fordítónak meg kell élnie szolgáltatásából, ezért mi ezt a szempontot tekintjük vezérelvnek. Azok a kompetenciák fontosak, amelyek ezt lehetővé teszik, ezért a továbbiakban a globalizáció hatásait vizsgáljuk.

3. A globalizált fordító

A XXI. század globalizált világa a fordítói munkára is kihat. A globalizáció következtében ún. világtermékek lépik el a helyi piacokat, ugyanakkor szabványok léteznek, miszerint a helyi piacon anyanyelven lehessen termékismertetőt olvasni (lokalizáció). A fordító egyfelől a globalizációs folyamat része, hiszen helyi termékről készít angol / német / francia, stb. nyelvű termékismertetőt, másfelől pedig a lokalizációban játszik aktív szerepet, mert az angol nyelvű termékismertetőkhez többnyelvű dokumentáció szükséges. Például ez a

magyarázata annak, hogy Magyarországon/Romániában a technikai termékleírások több nyelven is megtalálhatóak egy termék csomagolásán, illetve a dobozban. A globalizáció-lokalizáció folyamatpáros egy sajátos esete a szoftverek gyártásában figyelhető meg. A technikai fejlődés során elkesztő mennyiségű művelet számítógépen keresztül zajlik, amelyhez programok szükségesek. A kiinduló nyelv többnyire az angol, merthogy a szoftverek többsége az Amerikai Egyesült Államokból származik (Altanero 2001: 64–66), és a lokalizáció során kiemelt figyelemmel követik a pénznemek, mértékegységek, dátum helyes használatát az adott nyelven. Ugyanakkor figyelembe veszik a program sajátosságait is: menüpontokat, magyarázatokat, billentyűkombinációkat (*shortcuts*), a szöveglablakok átméretezését, amennyiben a célnyelvi magyarázat hosszabb vagy rövidebb a forrásnyelvinél. Altanero azt is taglalja, hogy egy szakterület szakkifejezései már gyakran nemzetköziesített (*internationalization*) változatban maradnak (többnyire angol), költségmegtakarítást eredményezve: kevesebb fordítás, kisebb méretű glosszáriumok.

Bár a felsoroltak alapján a globalizáció, lokalizáció gazdasági szempontokat vesz alapul, és szükségszerűségük roppant indokolt, a fordítás többnyire csak járulékos eleme, „mellékterméke” a nemzetközi vagy helyi piacok számára előállított termékeknek (Altanero 2001: 64–66, Imre 2013a: 197–201). Altanero szerint a *Lionbridge, Lernout & Hauspie, ILE, Bowne* és *SDL* a legnagyobb cégek, amelyek sok alkalmazott segítségével állítanak elő termékleírásokat különböző projektek során. Több szerző is kiemeli, hogy a lokalizáció kulturális aspektusokat is figyelembe vesz (Esselink 2000: 3, Sofer 2006: 87, McKay 2006: 27), ehhez viszont csapatmunka szükséges. Ennek következményei kikezdi a hagyományos fordító profilját, hiszen egy magányos, háttérben dolgozó személy helyett egy cégként működő hivatalos fordítócsapat tagjaként különböző szerepkörök lehetnek: projektmenedzser (*project manager, PM*), fordító, lektor (*proofreader*), terminológus (Kis és Mohácsi-Gorove 2008: 70–71), illetve bonyolultabb esetekben szöveg- és képszerkesztő (*layout specialist*). Az általuk nyújtott szolgáltatás pedig – a fordítás mellett – kiterjed például a tesztelésre, minőségbiztosításra, adatbázis-építésre (fordítómemória, terminológia, glosszárium). Mindezt viszont nem lehet „orronról” megoldani, hanem közös munkahelyre van szükség, mint azt az alábbiakban kifejtjük.

4. A fordítás helyszíne

A fordítás „helyszíne” korábban irreleváns volt, ma pedig alapvető ennek figyelembe vétele. Hagyományosan a fordító „magányos farkas” szerepkörhöz van szokva, ellenben a fordítást népszerűsítő művek a szocializációt egy nagyon fontos elemként tárgyalják még az egyéni fordítók esetében is (McKay 2006, Gouadec 2007). A leszűkült határidők és a megnövekedett és szerteágazó jellegű fordítások korában pedig már ritkábbak az „egyszerű fordítások”; helyettük a sokkal jobban hangzó „fordítási projektek”-kel szembesülünk, amely ügyes reklámfogás is lehet egyben. Tény, hogy a fordítóirodáknak gyakran csoportosan dolgoznak (még ha a fordítók specializálódnak is egy vagy több adott szakterületre), és a magyar nyelven íródott legátfogóbb könyv is (Kis és Mohácsi-Gorove 2008) ezt a helyzetet írja le: „fordítás megszokott eszközökkel”, „egyszerű csoportos fordítás”, amelyek során használhatunk fordítómemóriát vagy sem.

Azt is meg kell említenünk, hogy a múltban végzett egyéni fordítások valójában nem voltak a rendszeres munkavégzéssel összekötve. Ezért gyakran a fordítói szakma legnagyobb negatívumaként jellemezték a hullámzó bejövetelet: rövid távon sok megrendelés (megerőltetés, intenzív munkavégzés megszokott munkaórákon kívül), illetve hosszú távon kevés megrendelés (napokig, hetekig, hónapokig). Ma már nem ilyen egyértelmű ez a fajta fordítói munkakör, hiszen a fordító választhat: marad csak egyéni fordító, bedolgozik alkalmanként egy/több fordítóirodának, illetve lehet fordítóiroda vagy cég alkalmazottja. Ez utóbbi biztosíthatja a rendszeres munkát, hiszen ha már projektekről beszélünk, annak nem csak fordítási része van, ahogy korábban említettük, hanem egyéb jellegű tevékenységekkel kiegészítve az időszakos munkavégzés kiküszöbölhető (Altanero 2001). Ehhez azonban a fordítói kompetenciát kell kissé tágítani, illetve újraértelmezni.

5. A piac kihívásai

2008 óta Kelet-Európában is közismertté vált a recesszió fogalma. Ennek következtében (is) a fordítói piacon komoly változások következtek be: árak csökkentek, fordítók és tolmácsok hagyták abba tevékenységüket, illetve nem kimondottan fordítói háttérrel rendelkező személyek próbálkoztak meg a fordítással. Ezek elsősorban más szakterületen járatos személyek (gazdasági, jogi stb.), akik egy/több idegen nyelvet ismernek egy bizonyos szinten (többnyire angol), és nem gond számukra a Gouadec által 2007-ben kifejtettek teljesítése: képesek voltak megtanulni a fordítástámogató eszközök használatát.

Ugyanakkor nem mellőzhető a gépi fordítás egyre növekvő népszerűsége sem. Míg néhány évtizeddel ezelőtt valóban gyerekcipőben járt (l. az ALPAC beszámoló 1966-ból, Hutchins 2003), ma már egyre javuló tendenciát mutat (Imre 2013b), és egyre szélesebb tömegek használják, több okból is. Ezek közül a legnyilvánvalóbbak, hogy ingyenes (pl. *Google Translate*), illetve gyakran csak a lényegét szeretnék megérteni az illető nyelvet nem ismerő, de weblapokat böngésző személyek (*gisting*). Ebből kifolyólag a modern fordító egy cddig aligha létező problémával szembesül(t): a minőséggel kapcsolatos igények is fókuszálódhattak: egyfelől magas színvonalat várnak el (szakberkekben, megrendelők stb.), másfelől pedig egyáltalán nem fontos a minőség (néhány tartalmi elemtől eltekintve), amikor csak egy elektronikai termék tajvani weboldalán vizsgáljuk, hogy olcsóbb-e, mint hazánkban. Tudvalevő, hogy a főnevek fordításában igencsak hatékony a gépi fordítás, hiszen elektronikus szótárakból ezek jelentését könnyen átvesszi, még ha többjelentésű is a szó.

Az elmúlt évtizedben látványosan fejlődött a fordítástámogató szoftverpiac is. Gyakran nehéz dönteni, melyiket válasszuk, de az ma már nem vitás, hogy szükség van rájuk, mind a minőség, mind pedig a gyorsaság szempontjából. A megrendelő „itt és most” igényét egyre nehezebb teljesíteni, hiszen egyre nagyobb mennyiségű szöveget várnak el a fordítótól egyre rövidebb idő alatt, és itt egy olyan tényező is megjelenik, amely korábban talán kevésbé volt fontos: a tudatos munkabeosztás. A fordítástámogató eszközök (*computer-assisted translation*) azt is lehetővé teszik, hogy százaléklaban kimutassák a lefordított szöveg mennyiségét, illetve számolnak karaktert, szót, mondatot (*szegmensek*). És nem mellesleg, legújabbban több beépített gépi fordítóval rendelkeznek. A *memoQ* fordítástámogató szoftver a következőket ajánlja: *Glosslang Gateway MT*, *Google MT*, *IP Translator MT*, *iTranslate4.eu MT*, *Kantan MT*, *Let's MT!*, *Microsoft MT*, *Pangea MT*, *memoQ pseudo-translation* és *Systran MT*. Ezt a tíz lehetőséget

használhatjuk fordításaink során (elfogadjuk vagy sem találatokat), illetve teljesen inaktív lehet tenni őket. De beépülésük a fordítástámogató környezetekbe egy fontos szemlélet-váltásra utal: míg korábban a gépi fordítás támogatói az emberi fordító ellen voltak, a fordítástámogató szoftverek pártolói a gépi fordítás ellen voltak, ma már igyekeznek hangsúlyozni a fordítói környezetek gyártói, hogy fordítás során az emberi fordító játssza a főszerepet, minden egyéb csak segíti a munkájában (assist).

A modern fordító tehát nem mentesül a szoftverek ismeretétől, ha versenyképes akar maradni, de ez még távolról sem elég. Főként Kelet-Európában hiányosak az olyan ismeretek, amelyek a cégalapítással, könyveléssel kapcsolatosak, és ezek származékai: menedzsment, marketing, a „Csináld magad!” elve alapján. Az Amerikai Fordítók Egyesülete (Burns Thompson 2001) összeállított egy kezdőknek szóló útmutatót, amelyben több szemszögből is bemutatják a fordítással kapcsolatos jelenlegi igényeket. Ezek alapján szükséges, hogy a fordító magasfokú szellemi integritással, felelősséggel és etikai magatartással rendelkezzen, illetve megfelelő nyelvi (K1) és szakértői ismeretekkel. Marie Marrien globális nagykövetként tekint a fordítóra (Burns Thompson 2001: 72–76), aki szabadúszóként egyedül kell nyújtson. A kliens szemszögéből kell dolgokat látni, kreatívnak, alkalmazkodónak kell lenni, csapdákat megelőzni (rövid határidők), és ami igencsak figyelemre méltó, megérteni a folyton változásban levő világot. Nancy Snyder a fordítás „business” vetületét hangsúlyozza (K5), amit el kell indítani, így egy személyben leszünt munkaadó és alkalmazott (Burns Thompson 2001: 36–40). Az üzletvezetés annyira komoly dolog, hogy állítása szerint 80%-uk csődöt mond az első évben, amely két oknak tudható be: tőkehiány, illetve a tervezés hiánya. A képességek terén pedig fontosnak tartja a szavahihetőséget, az elérhetőséget és a rugalmasságot. Ehhez már csak az információszerezéssel kapcsolatos ismereteket kell hozzátennünk, hogy Gambier 2009-ben kifejtett gondolataihoz jussunk, aki szerint a fordítói szolgáltatás öt összetevője fontos:

1. nyelv (vö. K1),
2. interkulturális (vö. K2),
3. tematikus,
4. technikai (vö. K3),
5. információbányászat.

A felsorolásból látható, hogy a tematikus kompetencia a szakképzésre vonatkozik, amely viszont szorosan összefügg a 4. ponttal (K3) és az 5. ponttal is. Ez azért fontos, mert tematikus adatbázisokat keresni (terminológiai adatbázisok, fordítómemóriák) technikai háttértudással lehetséges, ami az információkeresést jelenti több forrásból: internet, korábban elmentett munkák, kollégáktól származó adatbázis beépítése sajátunkba stb. Ez viszont az általunk korábban említett együttműködési kompetenciát (K4) is feltételezi. És hogy mindez működésben maradjon, szükséges a menedzseri kompetencia is (K5).

6. Következtetések

Tanulmányunk kiindulópontja az volt, hogy a fordítónak olyan újabb kihívásokkal kell számolnia, amelyek korábban nem léteztek, illetve ártékelődtek. Bár korábban többnyire csak a nyelvi, tematikus és kulturális ismereteket hangsúlyozták, ma már nyugodtan kijelenthetjük, hogy a technikai, együttműködési és üzleti ismeretek nélkül a (szabadúszó)

fordító kilátásai igencsak bizonytalanok. Az elmúlt évtizedben nagyfokú biztonsággal állították, hogy a technikai ismeretek létfontosságúak, fordítói környezetek nélkül nem fogunk boldogulni. De már azt is tudjuk, hogy a többi kompetencia is éppoly fontos az egyensúly kialakításához. Mint minden szakmának, ennek is megvannak az előnyei és hátrányai, és végső soron talán az egyéniség és meglévő ismeretek kombinációja alapján tudunk döntést hozni: érdemes erre a pályára lépni, ezen megmaradni vagy váltani. Kihívások mindig lesznek, és míg jelenleg a technikai forradalom termékeivel ismerkedünk, talán a továbbiakban a kulturális tényező erősödhet fel (Wierzbicka 2006), amely az együttműködést segítheti elő.

Hivatkozások

- ALTANERO, Tim 2001. Localization, Internationalization, Globalization and Translation. In: Sandra Burns Thompson (szerk.): *Getting Started: A Newcomer's Guide to Translation and Interpretation*. ATA 64–66.
- BRUN, Leonardo 1928. *Humanistisch-philosophische Schriften mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*. Hans Baron. Teubner, Leipzig & Berlin.
- BURNS THOMPSON, Sandra (szerk.) 2001. *Getting Started: A Newcomer's Guide to Translation and Interpretation*. ATA.
- ESSELINK, Bert 2000. *A Practical Guide to Localization*. John Benjamins Publishing.
- GAMBIER, Yves 2009. *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*. Brussels. http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf, 2014. 04. 23.
- GOUADEC, Daniel 2007. *Translation as a Profession*. John Benjamins Publishing.
- HUTCHINS, John 2003 ALPAC: The (In)Famous Report. In: Sergei Nirenburg – Harold L. Somers – Yorick A. Wilks (szerk.): *Readings in Machine Translation*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, MA; London, England. 131–136. <http://www.bls.gov/ooh/media-and-communication/interpreters-and-translators.htm>, 2014. 09. 25.
- IMRE Attila 2013a. *Traps of Translation*. Editura Universităţii „Transilvania”, Braşov.
- IMRE Attila 2013b. *Machine Translation Reloaded*. In: Doina Butiurcă – Imre Attila – Inga Druţă (szerk.): *Specialized Languages and Conceptualization*. Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, Germany. 135–154.
- KIS Balázs – MOHÁCSI-GOROVE Anna 2008. *A fordító számítógépe*. Szak Kiadó, Bicske.
- McKAY, Corinne 2006. *How to Succeed As a Freelance Translator*. Lulu.com.
- PYM, Anthony 2005. Explaining Explicitation. In: Károly Krisztina – Fóris Ágota (szerk.): *New Trends in Translation Studies*. In Honour of Kinga Klauďy. Akadémiai Kiadó, Budapest. 29–43.
- SIMIGNÉ Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés*. STÚDIUM Rendezvények és Nyelvtanfolyamok, Miskolc.
- SOFER, Morry 2006. *The Translator's Handbook*. Szépirod. Pub.
- VINAY, Jean-Paul – Darbelnet, Jean-Louis 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. London-Toronto-Paris: Didier.
- WIERZBICKA, Anna 2006. *English: Meaning and Culture*. Oxford University Press, USA.

SUMMARY

New challenges to translators

Keywords: translator, translation, globalization, challenge, competences.

The turn of the century has brought about changes due to the unstoppable spread of technical revolution as well as globalization. These have certain effects upon translators and translations, thus the translator's competences should be revised and completed for the benefit of translators. As a result, we think that the linguistic and cultural competence must be completed with the modern requirements of business, communication and technical competences.

Hivatkozás:

Imre Attila (2015) A fordító újabb kihívásai, in Benő, A.-Fazakas E.-Zsemlyei B. (szerk.) MANYE XXIV. Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 188-194. ISBN: 978-606-739-019-3.